

ADY ÉS HATVANY A NYUGAT-BAN

(1908–1919)

Hatvany Lajos klasszika-filológusként indult. A céhbeliék még ma is számon tartják *Plinius (Caïus Caecilius Secundus)* a levélíró című doktori értekezését. Majd egy ragyogóan szellemes, három kiadást megért német nyelvű könyvben *Die Wissenschaft des Nicht Wissenswertes* (Leipzig, 1908, Berlin, 1911, München, 1914) gúnyolta ki az öncélú filológuskodást. Pályája kezdetén oly erős hatással volt rá a német kultúra és személyesen egy-két nagy német kortárs író, hogy felmerült előtte is annak a lehetősége: német nyelven ír. Egy esszékötetet (*Ich und die Bücher, Selbstvorwürfe des Kritikers*, Berlin, 1910) és egy drámát (*Die Berühmte*) adott ki nagy sikerrel németül. (Ez utóbbit Münchenben mutatták be.)

Hamar belátta, hogy igazi feladatai itthon várnak rá. Részt vett a Nyugat megalapításában, amely úgy gyűjtötte maga köré az új irodalom tehetségeit, mint a *Nouvelle Revue Française* avagy a *Neue Rundschau* tette azt Francia-, illetve Németországban. Azzal a többlettel, hogy a megújuló magyar irodalom mindenekelőtt Ady írájában és Móricz prózájában szociális és nemzeti missziót is vállalt: a művészet nyelvén fogalmazódtak meg a nemzet előtt álló legfontosabb tennivalók. A kor legnagyobb magyar költőjének, az új irodalom lelkének, Ady Endrének lett barátja és mecénása Hatvany Lajos, és mellette vívta meg a század első két évtizedében a konzervatív táborral irodalmi harcait.

Ady kortársai közül talán csak Bölöni György, Földessy Gyula, Révész Béla s – az Ady-versek hangulatát zenéjével olykor szinte azokkal egyenértékűen kifejező – Reinitz Béla neve kapcsolódott a tudatunkban oly magától értetődő természetességgel a költővel össze, mint Hatvany Lajosé. Az Ady-élet egyik legfontosabb és leghitelesebb tanúja ő: Ady verseinek korai értője, jelentős, szép, nagy Ady-versek születésének tanúja (*Két szent vitorlás*), sőt inspirálója (*A harcunkat megharcoltuk, Harcos Gyulai Pál, Hunn, új legenda, Sappho szerelmes éneke* stb.), s Ady igazának a költő életében és halála után bátor védelmezője és propagálója.

Hatvany többször vallott arról, hogyan jutott el az első Ady-vers olvasása utáni fanyalgástól az *Új versek* jobbára szkeptikus kritikája után a költőhöz való megtérésig. (*A Vér és arany-ról* 1908-ban a Huszadik Század-ba írott bírálata: *Egy olvasmány és egy megtérés története.*)¹ Benedek Marcellal polemizáló írásában ezt olvashatjuk: „Gyulai Pál tanítványa voltam. A Kisfaludysták becézett kedvence. Az egyetem minden dicséretekkel vizsgáló diákja. S... anyagilag független. A hazai érvényesülés: egyetem, Akadémia, az egész hivatalos Magyarország nyitva állt előttem. – Ekkor jött Ady”² (1924).

S már Ady életében így írt: „Végül Ady Endrét fedeztem fel magam számára s letterm általa lelkileg gazdagabb, jutottam vele önmagamhoz közelebb, a magyar életbe beljebb” (*Gyulai Pál estéje*).³ Hatvanyval is az történt, ami a kor legértékesebb magyar szellemeivel: Ady írája tudatosította benne az elodázhatatlanul megoldást sürgető nagy nemzeti problémákat. Joggal mondhatja így „magára

¹ HATVANY Lajos: Ady I–II. Bp. 1959. I. 18–34.

² I. m. II. 410.

³ Gyulai Pál estéje, Bp. 1910. 51.

eszméltető” ismeretségnek Adyhoz való eljutását. „Az élet legfontosabb találkozása volt” – mondta ki Ady halála után, friss fájdalomában – „műve meghatározta életemet.”⁴

Az Arany kultuszán nevelt egykori Gyulai-tanítványnak meg kellett küzdenie Adyért. De már az *Új versek-ről* írott első Ady bírálatában is ezt találjuk: „A szándék, a művészi alkotás, mely egyelőre jelentősebb, mint a mű. Ne feledjük, hogy úttörő van előttünk, kinek már pusztá kísérlete is érdem” – s abban reménykedik, hogy Ady „saját útján célt is fog érni . . . Még nem az, akit várunk, de lehet, hogy azzá válik”⁵ (1906). Óvatosan fogalmazott reménykedését váltotta fel a már említett Huszadik Század-beli meghódolása. Ebből derül ki, hogy Hatvany először a formai, az esztétikai újat látta meg Ady művészetében, és ekkor még kevésbé ismerte fel e líra társadalmi geneziséjét. (Ezt a Huszadik Század szerkesztője is megjegyezte.⁶)

Legelső írásaiban észrevette, hogy Ady lírája a kor embere érzéseinek a megszólaltatója is. S innen csak egy lépés volt, hogy meglássa: mit fejez ki ez a líra a kor magyarjának a gondjából is. Egyik mondatában már 1906-ban felismerte *A magyar Ugaron*-motívum eredetiségét. S Hatvany sorra következő bírátaiból világosan követni lehet, hogyan élte át Ady lírája hatására a költő nagy élményét: a korabeli Magyarország kulturális elmaradottságát. A Nyugat Ady-számában írott cikke a félféudális magyar világ kulturális állapotának-viszonyainak részletes elemzése (*Indulás*, 1909).

„Áldott a pillanatot a pillanatok közül – be jó nekem, hogy felvirradtál, megértem – áldott a pillanatot, midőn a némán szorongók tömegéből kilép valamelyik, szétnéz, szerte a nagy mindenségben, és mitsem törődve szokással, hagyománnyal, elsőnek mondja el a maga módján és a miénken, hogy a világ dolgait hogyan látja – úgy rémlik lelkiismeretlenül, valójában gyermekileg tiszta lelkiismeret készítésére, melyet ki se kezdett a társadalom.

A kezüket tördelő sápadtak, a tépelődők felé az ő szava hozza az elérhetetlen, megérinthetetlen életemet. Az ellenszegülő, messzi világ egyszerre csak elébed simul szelíden, mint szerelmes rabszolganő. Amit gyöngeségnek hittél, hogy *olyan vagy, amilyen vagy*, s amit ki akartál magadból nevelni, hogy *olyan légy, amilyenek ők voltak* – egyszerre csak olyan erő tölt el, melynek bizvást engedheted át magadat. Nincs a múltnak olyan eszménye, mely szerint igazodni kívánnál. Akarat, tetterő, lelkesedés, melyek eddig mint folyamár zsilipen, úgy akadtak fenn az elődök nézetein, most kitérőnek írásban, tettben, szóban, tajtékozó szabadon.”⁷ – Így ünnepli méltó szavakat találva, Ady fellépésének szabadító hatását egy egész nemzedékre.

Bár emellett már korán a „nemzet belső nagy nyugtalanságai”-nak jelzéseit is kihallotta Ady lírájából – mégis Adyt elsősorban az ország elmaradottsága panaszosának látta. Ady magyarság-

⁴ Ady a kortársak közt. HATVANY: Ady. i. m. I. 128.

⁵ Ady Endre verseskötete. I. m. I. 17.

⁶ „Örömmel közöljük ezeket az érdekes fejtegetéseket, annál is inkább, mivel szerzőjük e folyóirat hasábjain fejtette ki azt az első álláspontját, melyre utal. Mégis azt hisszük, hogy az Ady Endre jelentőségét nem lehet kizárólag esztétikai szempontból elbírálni, mint azt tisztelt munkatársunk teszi. Minden valóban korszakalkotó költő ugyanis több mint néhány új szó, rím és ritmus kovácsolja, hanem – és hatásának és jelentőségének az a l'art pour l'art körén túlmenő titka – benne találnak művészeti vigaszt, reményt és harci kedvet a kornak nagy, a régi értékeket leromboló törekvései is. Az Ady költészetének is megvan ez a nagy szociális háttere, s épp ebből nyílik annak nem egy szép virága. Bírjuk egyik társunk ígéretét, hogy ebből a szempontból is meg fogja világítani az Ady verseit szemlénk egyik közelebbi számában.” I. m. I. 520. Mivel a Huszadik Század szerkesztője Jászi Oszkár volt, feltehetően ezt a jegyzetglosszát is ő írta. Annál is inkább mondhatjuk ezt, mivel későbbi Ady portréjának gondolati csírait találjuk meg benne. Lásd ehhez: VARGA József: Ady Endre Bp. 1966. Együtt a radikálisokkal. Jászi Oszkár Ady-portréja. 310–321., különösen: 316–321. – L. még: Jászi Oszkáról VARGA József: Adytól máig Bp. 1970. 90–116. „Bírjuk egyik társunk ígéretét, hogy ebből a szempontból is meg fogja világítani az Ady verseit szemlénk egyik közelebbi számában . . .” Lukács Györgyre utalhatott itt a Huszadik Század szerkesztője, aki a következő évben, 1909-ben valóban kitűnő cikket írt Adyról s a Holnaposokról. Lásd, Huszadik Század. 1909. II. 286–292.

⁷ *Indulás*. HATVANY: Ady, i. m. 71–72.

élménye fogta meg elsősorban a fiatal Hatvanyt, és így jogosan vallhatta: „Hazugságokat söpört el – magunkra eszméltető igazságokat hozott.”⁸ (1909.). Talán Ady magyarság-élményének ez a mély átélése vezethette rá arra is, hogy meglássa az új költőnek a nemzeti költészethez való szerves tartozását.

Hatvany Ady életében folytatott polémiáinak az volt a legfontosabb gondolata, hogy állandóan hangsúlyozta Ady és az őt megelőző nagy, haladó magyar költők közötti rokonságot. „... magyar századok riadalmas visszhangját” – leli föl Ady poézisában, és az újítás és hagyomány problémája foglalkoztatja. Észreveszi Ady „Petőfi-szerű öntudatát”, hitelesen látja, hogy a „Csokonaiak, Petőfiék fajából való”.⁹ Újra és újra megfogalmazza gondolatát: „Petőfi óta az országban Ady az első, kinek szájában nem hiú szóbeszéd, ha önnön költői hivatásáról beszél. Senki a költő felelősségét úgy nem érezte, kötelezettségét oly diadalmasan nem vállalta”¹⁰ – írta le apodiktikusan 1909-ben a Nyugat Ady-számában. Írjuk még ide egy igaz felismerését szintén 1909-es cikkéből: „... e nép minden történéseinek megjelölőjéről, egy szívverésbe összedobbantójáról, magában átélőjéről van szó.”¹¹ Hatvany érdeme, hogy Adyt és Petőfit már korán együtt látta, és így Ady költészetét is szélesen beágyazta az igazi nemzeti hagyományba.

Hatvany azzal, hogy Adyt a magyar költői hagyományba állította be, a konzervatív kritikával polemizált, amely kiszakította azt a nemzeti költészet útjából és gyökértelennek nevezte. Hatvany többször is vitázott – elsősorban Adyért, de az egész új irodalom mellett – a hivatalos irodalom képviselőivel: többek között Herczeg Ferenc gonosz és Rákosi Jenő lapos érveivel – és testületeivel (Kisfaludy Társaság).¹² Főlényesen bizonyította, hogy az az árok, amelyet Ady lírája és a megelőző nagy magyar értékek között a hivatalos irodalom képviselői ástak – legfeljebb csak spirituálisan, a vitaközöf fél érveinek tárházában létezik.

S amikor 1908 második felében megjelenik a *Holnap* antológia, amelyben az új irodalom lírikusai közül heten mutatkoztak be, már félreérthetetlenül kimondja: „A szavak ismét csatasorba állnak, mint egykor Kazinczy korában, mint Petőfi és Arany idejében... Itt szakadások, különválások, alakulások vannak, itt forrong valami – ne féljünk a szótól – itt a forradalom.”¹³ Ekkor még művészi forradalomra gondol, de a következő évben más alkalomból írott cikkében arra is utal: ahogy Kazinczyék illetve a reformkor irodalmi megújulása 48-at elözte meg, úgy jelzője e századeleji irodalmi forrongás is a közelgő társadalmi átalakulásnak. Igaz, hogy közben lezajlott a duk-duk affér, a *Holnap* körüli és a Népszava-vita, és Ady ennek záró akkordjaként írta meg máig eligazító, ragyogó *Irodalmi háborgás és szocializmus* című cikkét, amelyben egyértelműen megjelölte az új „irodalmi kalamajkának” a társadalmi értelmét. Itt ismét csak Ady megvilágító szavát érhetjük tetten.¹⁴

Hatvany polémiái a század első évtizede irodalmi harcái közé tartoznak, melyek széles fronton – a megújuló magyar művészet minden területén – folytak a haladó és a konzervatív tábor között. Ady és Hatvany Nyugat-beli szerepéről írva szólnunk kell azonban egy másik vitáról is, amely a haladó irodalom fórumán, a Nyugaton belül zajlott. Hatvany – a kiadó – és Osvát – a szerkesztő – elgondolásai kerültek szembe egymással. Osvát nagy irodalomszeretetével egyre újabb és újabb írók előtt nyitotta meg a Nyugat hasábjait. Közöttük voltak, akik később kiállták az idő próbáját, de voltak, akik könnyűnek találtattak. Hatvany Ady, Móricz, Babits – tehát a már beérkezett legnagyobbak – érdekében fordult szembe ezzel a szerkesztői gyakorlattal, hiszen az új irodalom felfedezettjei akkor még nem voltak országosan elismert nevek, és Hatvany azt szeretete volna, ha a

⁸ Uo. 72.

⁹ Egy olvasmány és egy megtérés története. I. m. I. 30.

¹⁰ *Indulás*. I. m. I. 72.

¹¹ *Lapszéli jegyzetek*. I. m. I. 70.

¹² *A Holnap, Jegyzetek a mai irodalomról, A boconádi ismeretlen, A nagyváradi holnaposok és a budapesti hírlaposok harca*. I. m. I. 34–66.

¹³ *A Holnap*. I. m. I. 35.

¹⁴ *Irodalmi háborgás és szocializmus*. Ady: Az irodalomról. Bp. 1961. 243–245.

Nyugat Adyra és rajta kívül még néhány kétségtelen tehetségre koncentrál: ezekre irányítja a közvéleményt. 1911-ben kifejtett irodalompolitikájának sarktétele: „A homo novust, ha bízom benne, visszhangosan kell felléptetni – a sok új név egymást öli.”

Az irodalompolitikai vita a Világ-ban zajlott: Ady fogalmazta meg itt a kérdés magvát. „Beavatottabb íróemberek tudják, hogy másfél év óta éppen azok között, akik sok idő után megint irodalmat, magyar irodalmat csináltak, kontroverziák, gyanúk vannak. Ez a beteg, balga és lappangó krízis nagyon-nagyon árt az egész újulni vágyó magyar társadalom ügyének. Végre is az író, a művészek, az igazán azok, legérzékenyebb ember-szerszámai egy társadalomnak, egy nemzet-kultúrának. A Nyugat folyóirat megalapítója, a lelkes Hatvany Lajos írt volt ugyanezen folyóiratban egy pompás cikket. Irodalompolitika volt a címe... Körülbelül Hatvany Lajosnak ez a – mégis és sokáig – emlékezetes cikke az, amely az új problémát nálunk eddig a hazugságok, kényelmek és naiv önáltatások burkából legjobban kihántotta. Csak ebben a koldus Magyarországon, mely egy-kétszáz úrnak tulajdona, lehetséges, hogy a nagy, predesztinált művészt vagy író-t az utókor elismerésével etessék és halassák meg. Kell a legjobb írónak, művésznek is propagátor, ki az író és művész még tartó élete alatt hozza meg a diadalt. A közönség nem rossz, csak elrontott és lassú, tehát kivételesen becsesek azok a művész ízlésű emberek, akik húsz-harmincéves elkéséstől visszarántják a publikumot... El kell fogadtatni a közönséggel az új talentumokat mindenáron, de viszont nem szabad az ilyenek rovására új és új emberekkel olyan forradalomra utalni, amely már megcsinálódott s néhány évtizedig nem ismétlődhetik. Azután megint nem szabad több különböző írói generációt a harmónia kedvéért egy nagy meddőségben egyesíteni.”¹⁵

Ady probléma-felvető, beharangozó írása voltaképpen már válasz is: egyetértés Hatvany törekvéseivel. Hatvany az irodalmat mindig irodalom és olvasók kölcsönhatásában vizsgálja. Irodalompolitikájának ez az egyik vezető gondolata. „A közönség a művész életeleme – jobban szorul rá, mint a publikum a művészre. A demokráciától visszariadt művész száz éves fennhéjázó l'art pour l'art kérdése után végre megérdemli a mai nagykorú közönség, hogy ezt a kulisszatitkot elárulják neki.”¹⁶ Szembefordul Osvát kizárólagos esztétaságával: „Kevesebb irodalom, több élet”¹⁷ – fogalmazza meg elvi álláspontját. Hatvany ez elvi deklarációt anélkül teszi, hogy lebecsülné az Adyval

¹⁵ *Irodalom-politika – A győzedelmes forradalom aktái.* I. m. 334–337. Ady így summázza problémafelvető írását: „És most sűrítjük össze a kérdést, melyet igen jogos véleményű író-kitűnőségekhez intéztünk.

„Van-e szüksége és jussa talán a legzseniálisabb íróművészeknek, hogy okos propagandával hozzá, műveihez sietessék a lassú publikumot, s viszont az irodalom olyan hitványság, hogy az okos irodalom-politika fölösleges, avagy olyan isteni és égies, hogy igazi művészeknek nem illik, sőt nem szabad halála előtt győznie? És egyáltalában szabad-e, szükséges-e irodalom-politikát csinálni, más szóval: melléállni az igaz művészíróhoz, s hozzájuttatni őt legalábbis egy kis percentjének annak, ami halála után úgyis kijár, késetten, neki, s amit kontár ügyeskedők a forradalmaskodó másolók minden mai napon, hejke életükben, elérnek?”

S ide kívánczik egy passzus Ady válaszá-ból: „Megmondhatja Hatvany Lajos is, hogy valahányszor e cikk témájáról szó esett közöttünk, talán még nálánál is hevesebben kardoskodtam az ő okos és nagy igazságaiért. De sőt bátrabb voltam, lévén az én számomra könnyebb és felelősségtelenebb a bátorság, s azt vallottam, hogy nem elég a harc csak az impotensek, a számító epigonok s az öreg irodalmi tisztartók ellen. Már-már, harcolnunk kell istenigazában azok ellen a boltossegédek és masamód-kisasszonyok ellen is, akik a mi törő, rettenetes küzdelmünk-ből utánozón olcsó hasznot iparkodnak húzni... És talán azt nem mondta ki elég hangosan az én szeretett és bátor Hatvany Lajosom, hogy mi, újítók és fölszabadítók, még nem hódítottunk annyit, hogy éppen csak tölünk, nálunk akarjanak sarcolni a sarcolókedvű legfiatalabbak.” I. m. 335–336.

¹⁶ *Irodalompolitika.* Hatvany: Ady, i. m. I. 91.

¹⁷ *Irodalompolitika. A Nyugat szerepe* Uo. 101.

egyidőben, mellette fellépett nagy értékeket. Hiszen ugyancsak irodalompolitikai cikkében írja: „... az epigonizmus ötven sovány éve után van ismét keringő vér a magyar vers és próza már-már kiaszó erében... engem főleg az irodalmi hangváltás érdekelt. Az a tény, amint egy nemzedék ötven év után először találja meg a maga hangját. Ennek a hangváltásnak magamban éreztem felszabadító és boldogító voltát. Ez bírt mozgásra”¹⁸ – folytatja ugyanott.

Az Osvát–Hatvany-vita – bár Ady is (Osvát iránt érzett minden nagybecsülése és tisztelete mellett is^{18a}) mellé állt – Hatvany vereségével végződött. Hatvany kivált a Nyugat szerkesztéséből. *Hajh, mennyi költő* – sóhajt fel majd Ady néhány évvel később a Nyugat-ban, ironikusan célozva annak az Osvátnak a szerkesztői gyakorlatára, aki mellé állott végül is, nem utolsó sorban a Nyugat egységét, fennmaradását tartva szem előtt.

Nagy irodalom centrális problémái kerültek szóba ezekben a vitákban. Egy jó auktorokon kiművelt ízlésű olvasó és versértő – akinek az volt az elve, hogy „éltet, aki harcot szít, őt, aki békít” – harcolt itt a kor magyar irodalma legnagyobb tüneményének az elismertetéséért. Igaz, hogy az impresszionista kritikai látásmódja gátolta abban, hogy a teljes Adyt megértse. Hatvany „a művészettel együtt rezgő bírálat mozgékonyának” nevezi magát. Már 1908-ban olyan különös lírikusként jellemezte a bírálót, „aki másokban dalolja ki magát”. Hatvany módszere tehát intuitív módszer. Nyíltan ki is mondja, hogy „a legegényibb ízlés hangulatos önkényére alapítom kicsinyesen szétbontó kritikámat”. S habár el kell ismernünk, hogy Hatvany ezt az elemző módszert magas szinten alkalmazza, azt is látnunk kell, hogy az intuitív megközelítés nemcsak megtermékenyíti a fantáziáját, de olykor le is szűkíti látását. S különben is: a legegényibb ízlés is a társadalom által determinált ízlés egyben. Így Hatvany bírálati módszere is tulajdonképpen a Nyugat körül csoportosult polgári esztéták egyik nagyműveltségű képviselőjének kritikai attitűdje.

A költő elismertetésében és értézésében így is nagy részük volt Hatvany még Ady életében folytatott polémiainak. „Újságírói és vállalkozói félművész-kör” – ez volt Hatvany szerepe a Nyugat első éveiben Ady mellett – saját meghatározását elfogadva. Erre célzott Ady is, amikor 1913 decemberében, a Nyugat-ban írott esszéjében (*Hatvany Lajos problémája, nem a szindarabjé*), – éles szemű emberlátásáról tanúskodva pontosan elemezte Hatvany tehetségének a természetét, s többek között a „legfáradhatatlanabbul nagyszerű propagáló talentumáról” beszélt.¹⁹

¹⁸ I. m. 98., 103.

^{18a} Lásd még az Irodalompolitika-vitához: BELIA György–SÁNDOR Anna: Schöpflin Aladár hagyatékából. ItK 1953. 324–338. Egyik Schöpflin Aladárhoz írott Ady-levéliben olvassuk: „A Nyugat ügye pedig fontos ügy, nagyon helyesen, jól érzed: a szabad, kultúrás, művészi irodalom (talán hagyjuk el már a harci 'modern' jelzőt). Osvát nagyszerű ember, nemes, finom, érdemes, aki hitt, dolgozott, prédikált már előttünk. Osvátot félreállítani mint egy akármilyen szerkesztőt, nem lehet s Hatvany különleklő ember, mintsem ilyenre képes legyen. De vannak bizalmas, komoly 'de'-im Osvát ellen: egyik nagy erénye a tehetségek föl kutatása és felszabadítása hibájává vált a túlzással. Ne érts félre: én nem vagyok türelmetlen arrivé, sohse leszek Kiss József, imádok minden új talentumot. Talán holnap már a napi kenyérem sem tudom megszerezni, béna leszek, de nem önmagamért beszélek mégse. Másokért beszélek, amikor azt mondom, hogy már közgazdasági okból is szüneteltetni kell ezt a mániakus s a mi kis közönségünket megbolondító zseni-gyártást. Osvát adott igen, karaktert a Nyugatnak, de Osvát se csálhatatlan s a szempontjai élesek, de kevések. Nem tudnék nála jobb szerkesztőt, de irodalmi papának nem vállalom s az ügy, közös szent ügyünk érdekében kötelessége egy szöveget tránzigálni. Ha gögje lesz úrrá, akkor azt öli meg, amire az életét tette föl, és érdemes lesz-e? Véleményem, tanácsom: Osvát hallgasson meg egy-két nagyon fölférő instrukciót a szerkesztésnél s ne rugdossa Hatvanyt csak azért, mert Hatvany milliomos. Ha a napilapok szájára kerülünk, meghalunk: Magyarországon minden csak utánzás, divat, hamar mulandó.” I. m. 334. Lásd még: GYERGYAI Albert: Adalékok a Nyugat történetéhez. ItK 1954. 189–192.

¹⁹ *Hatvany Lajos problémája (Nem a szindarabjé)*: Ady: *Az irodalomról*. I. m. 362–364. „...senki a mi generációnkból áldottabban, dúsabban, szerencsésebben, szebben, mert kényelmesebben nem kelt útra mint ő... Valaki, aki ifjan foghat hozzá a maga egyéniségének magaeépítéséhez, lehet bátor és saját útú a befolyásokkal és kényszerekkel szemben. Övé az érdekesek érdeklődése, beérkezettek tanácsa, tudósok tanítása, messzevivő vasutak és hajók kényelme,

Ady Endre és Hatvany Lajos levelezése Ady levelével indul, amelyben köszönetet mond Hatvany Huszadik Század-beli cikkéért. Levelének van egy mondata, amelyre nem figyeltünk eléggé, pedig Ady mintegy elvi alapvetését adta a barátságunknak: „Olyan kevesen vagyunk, hogy még levélbanalítások árán is ápolni kell a mi közösségünket. Remélem érezte (s én is éreztem), hogy a mi összeköttetésünk, barátságunk nem versprodukciótól függ. Ha ez azt erősíti, isten neki, nagy szeretettel gondol mindig Önre igaz híve és barátja Ady Endre.” Ady tehát Hatvanyval kötött barátságával is az új irodalom, a progresszió tábortól akarta erősíteni, együtt tartani.

Ady Hatvanyhoz írott leveleiben szövegezte a Nyugatról s általában az új irodalmi mozgalomról, alkotói gondjairól, lelki és egészségi állapotáról; s Hatvanyhoz írott leveleiből is tudunk a háború alatti szörnyű gyöttrődéséről. Hatvany és Ady levelezésében sok szó esik a modern irodalom táboraiban belüli problémákról: innen kapunk képet például az Ady pillanatnyi hangulatát is tükröző – téves orientációjú – duk-duk história hatásáról Ady baráti körében. Kettőjük barátságának ez volt az első kritikus pontja.

1908. november 15-én hatalmas vihart kavarázó cikk jelent meg a Herczeg Ferenc által szerkesztett Új Időkben: *A duk-duk affér*. Írta: Ady Endre. Az ötletet, mint egyik korábbi kis jegyzetéből (*A duk-duk*, 1908) tudjuk, egy melanéziai törzs nevéből vette, ahol a törzs vezére nem tudja, hogy ő – a vezér. A cikk sugalmazói között elsősorban Farkas-Wolfner Pált sejtették a kortársak, aki a progresszió renegátja volt s már 1906-ban provokatív szerepet játszott a Társadalomtudományi Társaság közgyűlésén. Palotaforradalommal át akarta játszani a nagy szerepű intézményt a konzervatív köröknek. Terve azonban akkor sem, s Ady esetében sem sikerült.^{2 0}

Ady megírta hát *A duk-duk affér* című cikkét, amely kétségtelenül percnyi utatvesztés is volt részéről. Megtagadott minden közönséget legigazibb társaival, a modern magyarokkal. „Nincs közöm az úgynevezett magyar modernekhez, s az én állítólagos irodalmi lázadásom nem is lázadás. Ravasz, kicsi emberek belémkapaszkodhatnak, mert türelmes vagyok és egy kicsit éhelhetlen, de oka ennek se vagyok. Melanéziában van egy duk-duk nevű társaság, afféle ősfarmájú szabadkőművesség, ahol a vezér ritkán tudja meg, hogy ő a vezér. Talán ilyen vezér lehetek én ugyanakkor, mikor a régi hasonszőrű magyarokkal való közösséget jobban érzem, mint ember valaha érezhette... Se Balassánál, se Csokonainál, se Petőfinél újfélebbnek, modernebbnek nem tartom magamat. Különben is régen tisztázott dolog, hogy a modernek roppant szolid emberek: a jövőző klasszikusai.”

Bántottam, kik védtek, szerettek
S öleltem a judásokat:
Igazuk van, akik megvetnek.

– írta tiszteletreméltó őszinteséggel a duk-duk kavarta hullám-lecsillapulása után (*A mentő glória*). De Ady duk-duk cikke nemcsak lépremenés volt: a maga torz voltában is élő kérdéseket feszegetett. Már *A magyar Pimodán*-ban írt a műveletlen, ügyes pesti újságírókról. Arról is vallott ott, hogy az általa ütött

múzeumok és könyvtárak bármelyike. Ő maga magáért is elég legény, érezheti, hogy e nagy kiváltságok nélkül is megállná a sarat az életben... sok értékes barátjának szinte fájdalmas, hogy a világ gyanúsítása nélkül nem demonstrálhatja szabadon hozzá való teljes és nagy barátságát” – jellemzi Ady pontosan Hatvany Lajos társadalmi szituációját.

^{2 0} *A duk-duk*, *A duk-duk affér*, *A duk-duk affér*hoz. Ez utóbbi, Juhász Gyula címére voltaképpen az egész Holnap-nak küldött indulatos válasza perdöntő lehet, hogy mennyire *tudatos* gesztus volt Ady részéről – a formájában s megjelenési helyén kétségtelenül elhibázott, nem szerencés – duk-duk-cikk. Lásd: Ady: *Az irodalomról*, i. m. 230. 235–238. „Ha az Új Idők-be írott Duk-duk cikkemet ezerszer megbántam volna, ... Juhász Gyula hallatlanul merész huszonöt sora után ezeregyszer megint megírnám. ... A Duk-duk cikket sokan félreértették, de olyan kompetensül, joggal senki, mint ő, Juhász Gyula, vagy ők, a Juhász Gyulák. – Uram, uram, Juhász Gyula uram, én kilenc évvel ezelőtt már az voltam, aki ma vagyok. Azóta mindennap bevették a fejemet, s végül elértem azt, hogy Juhász Gyula megtagad. Hát (héberes fordulattal) elérhette volna-e Juhász Gyula, hogy engem megtagadjon, s a magyar ugart a maga ekéjével szántsa, ha én nem jövök? Babits Mihály nagy ember és nagy költő, de kérdezze meg például Babits Mihályt.” I. m. 237. – LENGYEL Géza: *Magyar újságmánások*. Bp. 1963. 178–186.

réseken mások ugráltak be a bevett falak közé. „A kis népszerűsítő”, az álmodernek voltak ezek, akik aprópénzre váltották Ady átvirrasztott éjszakáinak, nyugtalan napjainak „fiai”-t, a líráját. Sokszor elpanaszolja majd később is, hogy hányan élnek az általa hozott vívmányokból. S ez Adynál nem egyszerűen egzisztenciális kérdés – a konkurrens pályatársak ügye – volt, de sokkal több ennél. Az Ady-utánzó tehetségtelenségükkel sok esetben paródiát csináltak vívmányaiból, amelyek nála mindig új gondolatok eszközei, takarói voltak. A kis Adyból-élők nem látták be, hogy *Az elsőség jósága* problematikus dicsőség: élet van amögött, s aki ezt adta a műért, azt megilleti az elsőség.

S ráadásul: mellette küzdő, értő barátai is alig értették. Ignotus írta ezt meg, ami Adyt roppant bánthatta: hogy várjon értést a túlsó oldalon, ha az érte, vele együtt harcolók is így beszélnek versei érthetlenségéről.²¹ Ezek miatt a gondoljai miatt – amelyek az évek folyamán jócskán felgyülemlettek, s az egy pillanatra megnyílt szelepen át most valósággal kisüvítették – került a duk-duk cikkben előtérbe a modernség, az irodalmi forradalom és a hagyomány kérdése. Lényegében az az ellentmondás fakadt fel e vitában, hogy a Nyugaton belül forradalmár és esztéta társaság került egy táborba – s utóbbi elsősorban új művészi vívmányokkal jelentkezett. „Csupán a viharért nem jártam viharban” – írja majd Ady, harcaira visszatekintve. S a modernséget sem a modernségért csinálta.

Ady duk-duk cikke már indulása évében – 1908-ban! – megfogalmazta a tiltakozást a Nyugat szerkesztői politikája ellen is, amely efemer vívmánnyal jelentkező tehetségeknek is megnyitotta a folyóirat hasábjait. S a hagyományokról mondottakban – amint hogy a modernségről írottakban is – csak összegeződtek Ady gondolatai. A modernség hínáros útvesztőiben már indulásakor bámulatosan helyesen tájékozódó – azokat kikerülő – Ady beszélt így, s egyben az az Ady, aki tudta, hogy azért lett igazi nemzeti költő, mert művészetébe olvasztotta az előtte járt nagy magyarok, a Csokonaiak, a Vajdák örökségét is.

Cikkének azonban letagadhatatlanul voltak olyan utalásai, amelyekre Hatvany érzékenysége érthetően fájdalmasan, megbántottan reagált. Ady „kimagyarázkodó” leveleinek egyikében írta: „En védekezni és tiltakozni akartam az intellektuális taknyosok egyre növvő és egyre folyósódó serege ellen.” Ez a gondolat lett az érintkező pont Hatvany irodalompolitikája és Ady elképzelései között. Mivel Hatvany irodalompolitikai cikkeit csak később, 1911-ben írta meg, feltételezhetjük, hogy Ady szavai inspirálólág hathattak rá.

Az általános érdekű problémák – gondok mellett megkapóan szép vallomásokat is találunk e levelekben egymás iránti érzelmeikről: „Verseiden át nagyon érezlek” – írja Hatvany Adynak. „... a köteteid nekem életszükséglet” – vallja másutt. Egy helyen így jelöli meg Ady hivatását a nemzedék soraiban: „... mindannyink között az egyetlen légy”. A tudós és írói velleitású Hatvany írja e leveleket a költőnek. Ady is „ösztönző” barátjának nevezi Hatvanyt a *Sappho szerelmes éneke* ajánlásában. 1913 április végén írt levelében pedig egyenesen ezt írja: „nekem elképzelhetetlen, hogy te ne szerepeltél volna olyan fontosan az életemben.”

Levelezésük egészéből azonban az is kiderül, hogy ez a két ember tulajdonképpen sohasem került emberileg igazán közel egymáshoz. Nem olvadtak fel a barátságban, ahogy Hatvany panasolja Adynak egyik levelében. „... martuk egymást, bizony, úgy voltunk barátok, de mégis elválaszthatatlan barátok” – jellemzi kendőzés nélkül Ady halála után alig egy héttel papírra vetett hű riportjában a költővel való kapcsolatát (*Ady a kortársak közt*). „Egy évben négyszer-ötször éjszakába nyúló együttarajongások, meg emberszólások, meg irodalmi vesetapasások” – vallja meg őszintén ugyanott. 1913. június 1-én keltezett levelében írja Adynak: „... aki benned úgy hisz, mint én, az is kemény legény legyen s ne várja hite alátámasztását másót.” Ady is *hideg szeretet*-nek nevezi *A Minden titkok versei* ajánlásában Hatvany iránta való érzelmeit, s 1913-as cikkében is „a viszonzatlanságba régen beletörődött” baráti szerelmét említi.

„Furcsa barátság” volt így ez, hogy Hatvany jelzőjét kölcsönkérve, sajátunkként idézzük. Levelezésük sejtetni engedi, hogy mi volt mindennek az oka a más-más emberi természetben rejlő magyará-

²¹IGNOTUS: Kísérletek. Bp. 1910. 138.

zaton túl. Hatvany nemcsak barátja volt Adynak, de mecénása is. Az első években ő volt a Nyugat finanszírozója, s Adyt mint kiadó és magánember lényegében egész ismeretségük alatt segítette. A magyar kultúra értékeit szeretők örökké hálásak lehetünk Hatvanynak ezért a gesztusáért: szanatóriumba juttatta Adyt többször is, hoteljét kifizette, s amikor a Nyugattól megvált, akkor is biztosította Adynak a régi járandóságát. Mint költő, és beteg ember Ady rá volt szorulva: a polgári korszak művészeként mögötte már nem állt anyagi biztonságot nyújtó vagyon. Leveleiből ma sem lehet restelkedés nélkül olvasni azokat a passzusokat, amelyekben pénzügyi dolgokról ír mentegetőzve – mondván, hogy: ez lesz az utolsó ilyen ügy. „... valamirevaló ember nehezen tűri, ha akármilyen gyöngéd formában is történt a lekötelezés. Bizonyára voltak pillanatok, amikor Ady nagyon gyűlölt engem.” Azt hisszük, elfogadhatjuk Hatvany Lajosnak ezt az őszinte magyarázatát. Maga beismeri: „... nagy próbatétel volt az Ady-szolgálat. Mint barát, a magánéletben százszor megbántva s bizony náhányszor nyilvánosság előtt is, nem szakíthattam Adyval. Nem hagyhattam el Ady Endrét, én, a 'mecénás', mert nem uralkodni akartam fölötte, hanem mint illik a zseni fölismérléséhez, szolgáltni akartam őt.”

Hatvany már első levelében szigorú hatávonalat húzott Ady – az ember, és Ady – a költő között. Később, amikor úgy érezte, hogy Ady „elárulta” őt (duk-duk ügy, majd 1912-ben, amikor Ady végül is Osvátékkal maradt együtt a Nyugatnál, s utolsó összekülönbözésük már a világháború alatt egy a Budapesti Hírlap-ban közzétett Ady-nyilatkozat alkalmából, amelyet Hatvany – kissé túlérzékenyen – magára nézve sértőnek talált), kikonstruálta magának, hogy hű marad az Ady-eszméhez és hogy különválasztja azt Adytól, az embertől. Elgondolását nem tartotta titokban, hanem számtalan levelében megírta költő barátjának is.

S még egy különbségről nem szabad megfeledkezni: Ady forradalmár volt – az egyetlen a nagy irodalmi megújulás közben előtérbe került emberek között, kora legvilágosabban látó embere – a barátai pedig szocialisták, polgári radikálisok, avagy legjobb esetben liberális polgári demokraták, miként például Hatvany Lajos is. Ady érezte, hogy a saját legszűkebb tábora – azok is, akik kritikai írásaikkal a széles publikum előtt interpretálják-kolportálják műveit – csak tehetsége, lírája egy-egy szeletét látták-értették meg. Ezért jogos kérdése – *Ki látott engem?* – hasonló című kötete prologusában:

Volt nálamnál már haragosabb Élet?
S haragudtam-e vagy csak hitem tévedt?

Szívem vajon nem szent harang verője?
Vagyok csakugyan dühök keverője?

Kit mutatok s mit kutató szemeknek?
Nem csalom-e azokat, kik szeretnek?
Szeretem-e azokat, kiknek mondom?
Méltán gerjeszt haragot büszke gondom?

Ennen dühöm nemcsak piros káprázat?
S azok forrók, kik közelemben fáznak?

Bolond tüzem alágyújt-e szíveknek?
Szeretnek-e, kik szerelmet lihegnek?

Pótolnak-e életet élet-morzszák?
Érdemlem-e szánásnak csúnya sorsát?

Szabad-e engem hidegen megértni?
Szabad közönnyel előlem kitérni?

Gerjedt lelkemnek ki látta valóját?
Ki lát, szívem, sebes és örök jószág?

Istenülő vágyaimba ki látott?
Óh, vak szívű, hideg szemű barátok.

Így követik egymást a kérdések és a kérdőjelek tizenegy stófa huszonkét során keresztül. Az utolsó stófa kérdőjel nélküli zárósora egyértelmű ítéletet mond: Óh, vak szívű, hideg szemű barátok.

A *Ki látott engem?* – motívum egyébként – amely csak 1913–1914 körül szökkent stófába – már egy 1909-es Hatvanyhoz írott Ady-levéiben felbukkan: „Nálunk büntetlenül még barátaink szemében és szívében sem lehetünk valakik. Ady Endre . . . – írják, *anélkül, hogy láttak, megláttak volna.*” (Aláhúzás tőlem: V. J.) Mindezek ismeretében talán méginkább érthető lesz, hogy Ady épp az 1909-ben megjelent kötetének adta a *Szeretném, ha szeretnének* címet, s 1913-ban már újra kötet-címbe áll előttünk ez a gondolat – most a csalódott ember fogalmazásában: *A Magunk szerelme.*^{2 2}

Hatvany és a Nyugat vezető esztétái hanyatlást láttak Ady 1910 utáni lírájában, s csak *A halottak élén* költőjében ismerték fel előző korszakának nagy fényét. Hatvany maga is majd csak bécsi emigrációjában, az *Ady világa* írásakor, elemzései közben revidálta régebbi nézetét, s ekkor már arra figyelt: hogyan bírkózott Ady egy-egy motívummal, témával, amíg teljesen ki nem merítette, azaz: ki nem énekelte azt. Ekkor azonban, 1913-ban a Nyugat körüli esztéták véleményét is tolmácsolta, amikor *A Magunk szerelme* megjelenése után így írt a költőnek:

„Kötetedet gyakran forgatom. Legyek őszinte, egészen őszinte? Persze hogy Ady-kötet. Jobb is, mint a tavalyi, amely életed nagy munkájában alig számít” – s mindezt épp *A menekülő Élet*-re célozva írta, amelyet Ady nagyon szeretett s nagy kötetének érzett! – „de . . . Nem vonom vissza, amit múltkor írtam: vannak benne ódai, Berzsenyi szárnyalások, de . . . no de most már kimondom. Belőled is hiányzik a koncentráció, a nagyszerű tehetség megmunkálása. Ami Babitsban hiba, Aranyban erény és Flaubertben csoda, áhítat, szentség, művészet, élet. Versed szakadozott, szeszélyes. Amikor új motívumokat hoztál, új hangot adtál – amikor Ady megjelent, akkor ez nem volt baj. Különben is a *Vér és arany*-tól egészen a *Minden-Titkok*-ig, mindegyik kötetben van 4–5 egységes, formában, tartalomban, szuszban, alapkonceptióban egybeforrott vers. Ebben az új kötetben, vilianatok, bekezdések, sorok vannak nagyszerűek – de az egész valahogy kalimpál, nyugtalan, kígyózó. Lehet hogy tévedek – én így érzem. A szerencsés genie, a goethei, minden életkorban új, te még mindig a *Vér és aranyt* írod. Jó – sebjaj. Ez is sok, nagyon sok.

De a haladásod nem a megújulásban, hanem a nagy, széles Ady-világnak mind szorosabb, pregnánsabb, suggestívabb – szóval művészebb megmunkálásában lévő, úgy veszem észre, hogy épp az ellenkező utat járod, motívumaidat mindig idegeesebben, rapszodikusabban hányod-veted a versedben: . . . Úgy járhat, mint Verlaine. Ez sem a legrosszabb – sőt! Több mint elég. . . . Te vagy az első magát-elhagyó magyar talentum – ebben is mai magyar, ebben is első.”^{2 3}

Ady Hatvanynak küldött válaszlevelében azzal az egyetlen tisztánlátással, amivel a Nyugat társadalmi genezisést is megvilágította – a megújulni készülő magyar társadalom előre küldött hírnökeként látva az új irodalmi-művészeti mozgalmakat – magyarázta meg kritikusanak s közvetve a Nyugat esztétáinak a maga szükségzerű „nem koncentrátságát” is „Magyar xerxességem talán csak hasonlítva ízetlen kissé, szokatlan és 'művészietlen', de bizony ez szükséges élet és legelsőrendű művészet. Lehet, ha választhatnék, más sorsot és művészebb művészetet választanék, de hidd el, hogy művészietlen és koncentráatlan voltam külön művészet és külön példája a koncentrátságnak. . . . Nincs bennem semmi irigyelt fajtád fölséges kozmopolitizmusából, gyalázatosan s rögesen magyar vagyok, de ebben első s ez is valami. Semmiféle más kultúrtársadalomban nem élhetne ilyen élet-szabású élet, de te, aki ismered a 'magyar globust', tudsz találni erre tudományos, sőt szívbéli magyarázatot. Nézd például: most a megriadtság, szertelenség s a valamikori valamiségek elsablonozása következett a magyarságra, de a dac, mint élethipotéka megmaradt: én vagyok. Csak egy általános emberi törvény volna ki ez átkos fajtaszimbolizálásból, a halál, de erről már szoltam s ez mindnyájunknál nagyobb úr. Meglátod valamikor, hogy eszem is van s ezt nehéz meglátni másoknak, akik elhelyezkedő, törekvőképességben

^{2 2}A Hatvany és Ady barátságát illusztráló-magyarázó levélrészleteket lásd HATVANY: Ady a kortársak közt. Ady Endre levelei és levelek Ady Endréhez. Hatvany: Ady i. m. I. 175–307.

^{2 3}I. m. 246–247. Lásd még: 242–245., 248–253., 257–258.

látják az eszességet s nekem ez az eszem azt mondja, hogy a náthámat jogom van kúrálni, elrendel-
tetett és versekben fiadzott életemet azonban nincs, nem is beszélve arról, hogy lehetetlenség.”

Ady Hatvanyinak írott levele az életet esztétikának is sűrített összefoglalása, amely oly nagy
szerepet játszott Ady művészi útján, s amelyet kortársairól írva újra és újra megfogalmazott – a
Nyugat egyik vezető esztétája címére küldve: „Te, aki ördögösen érzel és látsz, elhiszed-e, hogy az
embert s az emberek emberét, a művészt, az a program formálja, amelyet komolykodva csinál s
amely a gyöngébbek szemében akaratságként látszik? Apropos, művész, te túlságosan irodalmasítod ezt a
fogalmat, mely igazában minden nagyobb és hatóbb élet koncepciója. Ne hidd – s talán meglátod –,
hogy féljek egy szindarab, egy regény megírásától, a magam lírájának úri öltöztetésétől, de jót teszek-e,
ha hit és hivatás nélkül teszek valamit, még akkor is, ha piac és pálma helyeselné? Az viszont
szamárság, hogy meghaljak, mert érzékenységem tompul s mert használnék vele volt verseimnek s
életem gömbölydedségének.

... Önmagam megmunkálása, a nagy 'zsenifizetség' adója, mondhatnám a magam kicserélése, ha
lehetséges is volna, de nem igaz. Azért, mert olyat tudtam, amit más nem tud, bűnhődöm már ezáltal s
tartalak olyan erős művész valakinek s ember-embernek, hogy ezt magad is kutyául s állandóan
érezd”²⁴ – válaszolta Ady Hatvany művészi koncentrációját, a flauberti példát tanácsoló levelére.

S ebben benne van egész esztétikája: ő sohasem húzott határvonalat a művész élete és az életet
teljesen, egészében élők között. Ennek a levélnek a gondolatai fogalmazódtak meg a *Hunn, új legenda*
strófaiban is „Hatvany Lajosnak küldöm szeretettel és hálával azért, mert szeret, bánt és félt” – írta
verse fölé Ady, félreérthetetlenül célozva arra, hogy verse ihletője Hatvany Lajossal való levél-
polémiaja volt. S erre utalt már az első strófa és néhány további is:

Minek a tanács, jóslat, aggodalmak? :
Gesztusaim élnek, míg meg nem halnak
S életemnek csak nézői a maiak.

Másolja ám el életét a gyöngye,
Fúrja magát éléltén a göröngybe,
Voltom, se végem nem lehet enyhe szabály.

Ha ki király, Sorsának a királya,
Mit bánom én, hogy Goethe hogy csinálja,
Hogy tempóz Arany s Petőfi hogy isteniül.

Nekem beszédes költő-példák némák,
Sem a betelt s kikerített poémák,
Sem a mutatványos fátum nem kenyerem.

Ady már szimbólumos vers-címével azt mondta, hogy egy új hunn legenda beteljesülését látja a saját
életében; hogy ami másutt – a polgári haladásban, a nemzeti problémák megoldásában előttünk járó
boldogabb nyugati társadalmakban – nem feltétlenül szükséges, nálunk még nélkülözhetetlen: csak a
nemzettel összefonódva – sorsát vállalva – egyévtől lehet nagy költőnek lenni.

Messziről jön s messzire megy ez élet.
S csak: élet ez, summája ezrekének,
Örök, magyar határ-pör, meg nem szakadott.

S életük ez a mérsékelt csodáknak,
Mikben mégis ős állandóság vágat,
Hunn, új legenda, mely zsarnokin életik.

²⁴I. m. 254–256.

A záróstrófiák csattanása ismét burkolt vita is az elsősorban formai-művészi újat hozó társaival:

A tolakodó Gráciát ellöktem,
Én nem bűvészek, de mindennek jöttem,
A Minden kellett s megillet a Semmisem.

Én voltam Úr, a Vers csak cifra szolgál,
Hulltommal hullni: ez a szolgál dolga,
Ha a Nagyúr sírja szolgálakat követel.

Elmondhatjuk, hogy Hatvany és Ady levelezésének *A Magunk szerelme* körüli vita volt a csúcса, ám a koronát örökérvényűen Ady tette fel erre a polémiára a *Hunn, új legendá-val*.

Ady „magyar dac”-ában megszólalt egy fájdalmas akkord is. Ő is tudta, magyar szükségesség az, hogy „nekünk az irodalomból kell kisejdfítenünk az Életet s a Halált”.²⁵ Az elfáradás perceiben néha fel-feltört belőle a baudelaire-i, verlaine-i művészet igénye: a korukat nem direkten – csak áttételesen-moralitásban-atmoszférájában – ábrázoló lírikusok példája. Igaz, mindig fölibe kerekedett ennek: ismerte saját lírája társadalmi küldetését. A *Hunn, új legendá-t* író költő udvarolt egész szomorú magyarságával Petőfi emléke előtt, „mert nem tudott csupán versíró lenni”.²⁶ S ez az Ady ajánlotta a *Kétféle velszi bárdok*-at azoknak a poéta társainak, „akiknek az élet, a magyar élet több a poézisnál”.

1918 őszén Hatvanyt érte az a megtiszteltetés, hogy a Nemzeti Tanács nevében az októberi forradalom idején üdvözölhette Adyt. Alig két hónap múlva pedig a Pesti Naplóban *A nemzet költője* címen írott vezércikkében már búcsúztatnia kellett költő barátját. Alig egy héttel Ady halála után megírta *Ady a kortársak közt* című riportját, amely máig az egyik legfontosabb emlékezés Adyról.

„Egy-két asszonyon kívül, kiket a sors Adyhoz láncolt hosszú éveken át, Ady személyes ismeretése talán senkinek sem jelentett annyit, mint nekem” – írja, majd így folytatja: „De ennek a személyes ismeretségnek fontossága semmiképpen sincs arányban amaz eszmei jelentőséggel, mellyel Ady az én életembe s mindannyiunk életébe művein át behatolt.” Ebben a kitűnő riportjában – amely levelei és Benedek Marcellal folytatott vitája mellett a legfontosabb emléke *Ady és Hatvany* személyes kapcsolatának – kissé rapszodikusan, impresszionisztikusan – sok apró adatból eleveníti fel Ady arcát, egyéniségét, s az Ady-líra születésének ellesett pillanatait.

Égészében is nagyon jó írásának a legszebb a záró passzusa, amely így summázza kettőjük emberi kapcsolatának tanulságait – úgy is mondhatnánk: a literátor és a teremtő művész viszonyából adódó tapasztalatokat: „És most van egy önkínzó negyedik kérdésem: mért nem voltunk, mért nem voltam egyenletesen, türelmesen, mindig jó és kedves és elnéző Adyval szemben? Megmondtam neki sokszor, hogy csodálom, de talán mégsem mondtam elégszer? Nem mondtam neki soha, hogy szeretem. Mért nem mondtam soha? Pedig ő azért írt, azért élt, azért kínozza magát, mert szeretne volna, hogy szeressék.

Ha most lelkiismeretemmel számot vetek, Ady édesanyján, feleségén, meg a jó Boncza-nagymamám kívül csupa olyan asszonyt és férfit tudok, akik Adynak szeretetben adósai maradtak . . . Tehát mit lehet csinálni? Jónak muszáj lenni az utadba tévedt emberi kiválósággal, folyton jónak, kihagyás nélkül, türelmesen, kötelelességszerűen, alázatosan. Adyhoz közülünk senkise volt igazán jó. Nincs az az írás, nincs az a szó, mely ezt a mulasztást valaha kipótolhatná” – zárta emlékezéseit valóban önkínzóan.²⁷

²⁵ *Irodalmi háborgás és szocializmus*, Ady: *Az irodalomról* i. m. 244.

²⁶ *Petőfi nem alkuszik* i. m. 209–307. A *Ki látott engem?* -ben *A kényszerűség fája* ciklus egész problematikája a *Hunn, új legenda* köré épült. Ennek a kötetének már a prologusában *A Magunk szerelme* bírálóival vitakozott. S hogy Ady mennyire determinálnak látta művészetét a nemzeti élet gondjaitól, arról ismét csak beszédesen vall *A kényszerűség fája* ciklus-cím is,

²⁷ *Ady a kortársak közt*. HATVANY: *Ady* i. m. I. 173–174.